

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра мовознавства

доц. Гайдаєнко І.В.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
З ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО»
З ТЕМИ «ІСТОРІЯ МОВОЗНАВСТВА. СТРУКТУРАЛЬНІ ШКОЛИ»
для студентів спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)
035.01 Філологія (Українська мова та література)
(денної та заочної форм навчання)**

Херсон – 2019

Рекомендовано до видання Вченою радою
Херсонського державного університету
(протокол № 12 від 24. 06. 2019 р.)

Укладач:

Гайдаєнко І.В. – кандидат філологічних наук, доцент.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **В.П.Олексенко**;

доктор педагогічних наук, доцент **Л.В.Рускуліс**.

Гайдаєнко І.В.

Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни
«Загальне мовознавство» з теми «Історія мовознавства. Структуральні
школи» : Видання 2-ге перероблене й доповнене. – Херсон: Айлант,
2019. – 40 с.

ISBN 978-966-630-252-9

Методичні рекомендації розраховано на студентів спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література) 035.01 Філологія
(Українська мова та література) (денної та заочної форм навчання).

ISBN 978-966-630-252-9

© Гайдаєнко І.В., 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Основні напрями структуралізму.....	4
Копенгагенська школа структуралістів. Глоссематики.....	6
Дескриптивна школа. Американська різновидність структуралізму.....	13
Празька функціональна школа структурної лінгвістики.....	20
Лондонська школа.....	32
Пошуки досконаліших методів лінгвістичної теорії.	
Полеміка у зарубіжному мовознавстві.....	35
Питання для самоконтролю.....	43
Список літератури до теми.....	44

ВСТУП

Курс «Загальне мовознавство» викладається для студентів філологічних спеціальностей університетів та педінститутів як підсумковий у циклі лінгвістичних дисциплін. Він узагальнює мовні факти та явища, з якими студенти ознайомилися, вивчаючи нормативні й спеціальні курси, і сприяє їх теоретичному осмисленню для вироблення правильного розуміння мови як своєрідного й неповторного явища, що характеризує людину й людське суспільство.

На жаль, студенти філологічних спеціальностей мають дуже мало посібників з дисципліни «Загальне мовознавство», особливо з історії мовознавства, тому пропонуємо розробку окремих питань з цього курсу, що є вкрай важливими для його опанування.

Однією з найскладніших і важливіших є одна з частин курсу «Загальне мовознавство» – «Методи та прийоми вивчення й опису мови», що на жаль, майже не розроблена у посібній літературі для ЗВО. Тому пропонуємо висвітлення основних аспектів цієї теми, що стане у пригоді студентам під час підготовки до практичних занять та іспитів з курсу «Загальне мовознавство», зокрема під час опанування структуральних методів опису мови.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СТРУКТУРАЛІЗМУ

Початок ХХ ст. ознаменувався в галузі природничих наук глибинним вивченням будови матерії під кутом зору різних наук: фізики, хімії, біології та ін. Загальна уява про речовину не задовольняла вже пошуковий розум людини, її почали цікавити складники, в цілому структура речовини, тобто людина почала прагнути до того, щоб знайти найменші складники, мікровеличини і визначити їх відношення до подібних складників у рамках структурної одиниці як матеріально цілого. Взаємозумовлений зв'язок мікровеличин формує структуру матерії. Саме з таким значенням поширився термін структура й на інші науки, зокрема на: філологію, літературознавство, психологію, в тому числі й на мовознавство.

У пошуках нових способів загальної теорії мови особливу роль відіграли праці О. Потебні, який виходив з визнання об'єктивних законів мови та прагнув пояснити мовні явища на основі виявлення внутрішніх закономірностей. До виникнення структурної лінгвістики мають безпосереднє відношення видатні мовознавці І. Бодуен де Куртене та Ф. де Соссюр. Головним поняттям їхньої лінгвістичної концепції була система та структура мови.

«Лінгвістичний структуралізм з самого початку свого існування, – як зазначає мовознавець А. Зеленько, – не був одностайним у розв'язанні ряду теоретичних питань, розгалужувався у зв'язку з цим на окремі школи, творчі групи» [3, с.146].

Виникнення основних напрямів у структурній лінгвістиці зумовлене тим, що в різних лінгвістичних гуртках акцентувалися різні сторони вчення Ф. де Соссюра та по-різному робилися уточнення до його концепції. До ХХ століття вивчення окремих мовних явищ в мовознавстві було на передньому плані й видавалося асистемним. Треба зазначити, що мовознавство завжди мало системний характер, та лише в ХХ столітті питання про структуру мовної системи стає центральною серед інших досліджуваних проблем.

Структурна лінгвістика – це лінгвістика, що розглядає мову як

структуру і це поняття кладе в основу своїх теорій.

«Структура, – як відзначає А. Зеленько, – це загальнонаукове поняття, яке застосовується в різних галузях знань. Категорія структури включає закономірні зв'язки наявні в об'єкті. Вона відображає найбільш суттєві ознаки внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта» [3,с.146-147].

Поняття структури тісно пов'язане з поняттям системи. Система – ступінь узаємозв'язків між елементами системи, їх упорядкування. Тобто структура – певна система, що оперує закономірними зв'язками. Таким чином система і структура взаємопов'язані, але в методологічному аспекті ці категорії дають змогу вільно оперувати ними кожною окремо.

Першим з мовознавців, хто у своїх дослідженнях прагнув розглядати мовотворення як відношення між знаками в системі тільки мовотворення, був Ф. де Соссюр.

Безумовно, лінгвістичний структуралізм як реакція на попередню асистемність у мові відзначався й формалізмом, і нехтуванням конкретного характеру мови. Різні напрями лінгвістичного структуралізму різняться фактично різним співвідношенням аспектів вивчення мови.

До кінця 60-х і початку 70-х років усталилася думка спеціалістів про те, що від лінгвістичних концепцій Ф. де Соссюра відбрунькувалося три структуральні школи – дві Європейські (Копенгагенська і Празька) та одна Американська. Проте в Європі оформилося не дві, а три структуральні школи. Окрім названих вище, стала відомою ще й четверта – Лондонська школа. Ця, так би мовити, неточність пояснюється тим, що засновник Лондонської школи Д. Фьорс тривалий час не публікував своїх досліджень.

Перша стаття, у якій теоретично обґрунтовувався новий метод — метод структурного аналізу, з'явилася лише в 1939 році під назвою «Структурна лінгвістика». Автором статті був датський мовознавець Віго Брьондаль. Статтю опубліковано в міжнародному органі нового лінгвістичного напрямку – журналі «Acta Linguistica». Як зазначено в наукових працях, немає підстав пов'язувати початок використання

структурних методів у дослідженні мовотворень з публікацією статті Віго Брьондаля. Окремі вчені застосовували структуральний аналіз феноменів мовотворення значно раніше.

На цьому тим більше варто наголосити й тому, що лінгвістичний структуралізм з самого початку свого існування не був одноставним у розв'язанні низки теоретичних питань, розгалужувався, у зв'язку з цим, на окремі школи, більше того, школи – на окремі творчі групи.

На сучасному етапі розвитку науки про мовотворення чітко виділяється чотири різновидності лінгвістичного структуралізму: Копенгагенська школа (Глоссематика), Дескриптивна (дистрибутивна) школа американського структуралізму, Празька (функціональна) школа і Лондонська структуральна школа. Ці школи, хоча й мають суттєві відмінності, однак характеризуються і спільними рисами: 1. Представники усіх напрямів структуралізму вважають, що основним завданням лінгвістики є синхронне вивчення мовотворень. 2. Усі структуральні школи виступили проти молодограматизму. 3. Для усіх шкіл властива формалізація лінгвістичного аналізу. 4. Мовознавці усіх структуральних шкіл визнавали єдиним об'єктом лінгвістики структуру різних рівнів мовотворення. 5. Майже всі, за винятком Празької школи, розгалуження структуралізму розглядають структуру як елемент іманентної системи, тобто такої системи, що існує сама в собі й для себе. Це означає, що мовотворення являє собою внутрішню структуру відношень між елементами різних ярусів замкнутої системи, здебільшого ізольованої від світу речових значень.

КОПЕНГАГЕНСЬКА ШКОЛА СТРУКТУРАЛІСТІВ.

ГЛОССЕМАТИКА

Глоссематика (від *glossa* (слово) + *sema* (знак), засновником якої були Л. Єльмслев (1899–1965 рр.) і Х. Ульдалль (1907–1957 рр.), частіше називається Копенгагенською, рідше – Датською. Організатори школи назвали її спочатку Фонематикою, а пізніше, відступивши від визнання фонемі, – Глоссематикою. Ця назва, на їхню думку, повинна означати

протиставлення цього напрямку так званому традиційному мовознавству, яке терпіло, з їхнього погляду, від надмірного суб'єктивізму, отже, є ненауковим. Глоссематику ж представили вони як алгебру мовознавства.

Концепції глоссематики сформульовано в працях Х. Ульдалля («Основи глоссематики»), особливо Л. Єльмслева («Принципи загальної граматики», 1928, «Основи лінгвістичної теорії», 1943 і «Пролегомени до теорії мови», 1960). Праця Х. Ульдалля опублікована лише у 1957 році, хоч написана значно раніше. Вона поширювалася і стала відомою спеціалістам у рукописній формі.

Глоссематики прагнули побудувати таку лінгвістичну теорію, що була б усеосяжною. Всеосяжності нової теорії вони досягають у два способи: розглядають явища мовотворення під кутом зору абсолютної статичності і повністю дематеріалізують об'єкт лінгвістики. Вони не визнають існування конкретних форм мовотворення. Останнє, у їхній інтерпретації, являє сабою ієрархію відношень між інвентарними одиницями. Основним, первинним для глоссематики є чисті відношення. Похідними, вторинними є функціонувальні мовотворення з їхніми артикуляційно-акустичними особливостями, граматичною і синтаксичною будовою, лексичними значеннями.

Чинники вторинного порядку цікавлять копенгагенських структуралістів лише остільки, оскільки за їх допомогою маніфестують усеосяжну структуру відношень.

Реальні мовотворення є лінійними. Вони виявляють себе звуковими ланцюгами на синтагматичній осі в межах простору та часу. Просторово-часова властивість мовотворення не задовольняла Копенгагенців. Більше того, їх не задовольняв і синхронний метод Ф. де Соссюра, у межах якого визнавалася дія часово-просторових чинників.

Представляючи читачам мовотворення як структуру чистих (нематеріальних) відношень між семіотичним інвентарем, що включає в себе різні форми знаків (мовотвірні і немовотвірні, природні і штучні), представники Глоссематики прагнули побудувати таку лінгвістичну теорію,

яка б могла діяти поза часом і простором.

Отже, Копенгагенська школа вважала основним у лінгвістиці (глоссематиці) дослідити структуру всіх знаків семіотичної системи. З погляду цієї школи, структуру можна досягнути лише тоді, коли будуть вивчені залежності елементів мовотворення. Реально функціонують не матеріальні явища мовотворення (звук, буква, значення тощо), а співвідношення, що складаються між звуками, звуковими комплексами, знаками. Ідея Ф. де Соссюра про замкнутий характер системи мовотвірних знаків своєрідно трансформувалася у систему абстрактних співвідношень. Внутрішня система співвідношень визначає специфіку того чи іншого мовотворення.

Як стверджують Копенгагенці, структура мовотворення характеризується двома компонентами: змінним і константним.

Змінними є форми представлення залежностей, а саме: писемна форма, усна, телеграфна, азбукою Морзе, інші типи знакової системи. Константними ж залишаються співвідношення, за якими й упізнають структуру певного мовотворення. Таким чином, з погляду Глоссематики, опис структури мовотворення буде науковим тоді, коли в ролі перемінних одиниць будуть представлені різні за своєю природою змінні семіотичні одиниці, а в ролі константних – відношення між першими. Таке розуміння співвідношення реальних мовотворень з системою відношень дозволило представникам глоссематичної школи говорити про структуру мовотвірного знака як такого, що нічим не відрізняється від структури знаків інших типів. Копенгагенці поділяють думку Ф. де Соссюра про нову галузь лінгвістичної науки – семіологію, або семіотику. Вони твердили, що семіологія повинна досліджувати систему знакових структур, у яку, на рівні із знаками природного мовотворення, входять знаки штучного мовотворення, знаки спеціального призначення, знаки-символи тощо. Точніше, семіологія – це наука про систему відношень недиференційованих знаків.

Імпонувала Глоссематикам й інша думка Ф. де Соссюра, зокрема про

означуване (поняття) й означаюче (звуковий образ). Ця думка в певній частині хибна. Однак вона приховує в собі раціональне зерно. Суть його в тому, що засновник швейцарської школи, хоча й уважав за можливе твердити, що знак мовотворення є не корелятом об'єктивно існуючої матерії, а відображенням поняття про нього, все ж допускав існування матеріального в іншій формі – формі звукових компонентів.

Вони модифікували цю думку де Соссюра, поглибивши в ній формалістичний аспект у такий спосіб: виділивши у мовотвірному знакові два плани, вони замінили означаюче планом вираження, а означуване планом змісту. Кожний із цих двох планів вони диференціювали на субстанцію вираження і форму вираження, а також на форму та субстанцію змісту, яку визнавав Ф. де Соссюра, але виділяв її з внутрішньої лінгвістики, вважаючи її об'єктом нової науки – семіології.

На думку Копенгагенців, об'єктом глоссематики є лише форма вираження і форма змісту. Субстанція вираження, як і субстанція змісту, є позалінгвістичними об'єктами.

Схематично це можна представити так:

План вираження		План змісту	
субстанція вираження	форма вираження	форма змісту	субстанція змісту
Позалінгвістичний об'єкт	Об'єкт глоссематики		Позалінгвістичний об'єкт

Глоссематика своєрідно розвиває думку Ф. де Соссюра і про дихотомію мови і мовлення. Своєрідність цього розвитку полягає насамперед у тому, що ці явища мовотворення гранично формалізуються; а інтерпретація їх гіпертрофовано абстрагується.

Так, у мовотворчій діяльності вона виділяє не два складники, як за концепцією де Соссюра: мова й мовлення, – а чотири: схема, норма, вживання й акт.

Схема – це чиста форма, яка є автономною, незалежною від конкретного звукового образу і функцій у комунікативній системі. Наприклад, *E* – голосний звук без конкретного вираження його.

Норма передбачає функціонування форми звукового образу, а також варіантів цього образу. Норму вона і вважає фікцією.

Під уживанням вона розуміє мовотворчу практику носіїв мовотворення якогось ареалу. Скажімо, фонема **г** має різні відтінки не тільки в українському, російському, взагалі слов'янських мовотвореннях, але й в окремих говорах будь-якого слов'янського мовотворення. Сукупність же навичок, умінь творити фонему **г**, як і будь-яку іншу, називають уживанням.

Акт у розумінні Глоссематики є модуляцією органів мовлення в процесі творення звукових образів. Акт, як і схема, належить до тих чинників, що відображають реальності.

Отже, мовотворчу діяльність Копенгагенська школа структуралізму розглядає поза часом і простором, тобто панхронічно.

Дематеріалізувавши об'єкт лінгвістичного аналізу, вона (школа) переконалася, що для реалізації їхніх теоретичних засад потрібний їм цілком новий метод. Таким методом вони обрали метод опису.

В історії лінгвістичних учень метод опису відомий. Використовували його й раніше для створення описових граматик. Однак він докорінно відрізняється від структурального методу опису. Якщо він зумовлювався матеріальними одиницями мовотворення різних рівнів і в результаті систематизації й опрацювання конкретного матеріалу завершувався створенням граматик певних мовотворень, то метод опису глоссематики є результатом, по-перше, суто умоглядних висновків представників Глоссематики і, по-друге, прагнення їх створити на основі цієї умоглядності універсальну граматику. Досягається це крайньою формалізацією операцій на шляху до створення такої граматики та цілковитою нейтралізацією субстанції вираження і субстанції змісту.

Операції опису зовні обставлено досить переконливо. Здійснюються вони за заздалегідь визначеними правилами, а саме: опис повинен бути **несуперечливим, вичерпним і простим**. Усе, що не відповідає цим правилам, не заслуговує на увагу глоссематики. Його можна відкинути без

шкоди для універсальної граматики.

Процедури опису ведуться в дедуктивно-аналітичний спосіб. Кожна складна конструкція аналізується за безпосередніми її складниками, які теж піддаються такому ж аналізу і так – до найдрібніших одиниць мовотворення, що є для глоссематики лише інвентарем. Отже, теорія Глоссематики багатоступенева, ієрархічна. До того ж, вона будується на основі алгебраїчної символіки, що й створює враження невразливості, аргументованості глоссематичної теорії.

У будь-якому аналізові вони оперують не явищами мовотворення, а, як у них прийнято називати, одиницями у вигляді алгебраїчних позначок. За допомогою останніх складається алгоритм.

Наведемо приклад такого аналізу.

Для прикладу наведемо текст, що в комунікативній системі виконує певну функцію. З цього тексту виділяємо речення для аналізу, яке, виконуючи частину функції в тексті, називається функтивом. У такий спосіб складається алгоритм.

S – текст, A — речення, $a.b$ – означає, що між одиницями може бути зв'язок, $+ a$ – така одиниця трапляється, $- a$ – такої одиниці немає, ab – у певній групі цей елемент може бути відсутнім.

Із метою скорочення викладу доцільно почати аналіз речень без тексту.

1. *Зіллються руки в братнім колі, щоб кожна рука несла до перемоги прапор волі.* 2. *Дощ пустився густий, а сонце й сховатися не встигло.* Проте ці складні конструкції відносно безпосередніх складників виконують функцію, отже, є текстами, а безпосередні складники (головне і підрядне, а також прості речення) є функтивами функцій.

A_1 і A_2 як функтиви є залежні від текстуальних функцій S_1 і S_2 .

a символізує «*Зіллються руки в братнім колі*»;

b – «*щоб кожна рука несла до перемоги прапор волі*».

Подальший аналіз залежностей у кожному з цих висловлень є таким:
 $a.b +$: *Зіллються руки в братнім колі*, де a : *руки*, а b : *зіллються в братнім*

колі.

Якщо вважати, що **б** буде дорівнювати **гд**, де **г**: щоб, а **д**: кожна рука несла до перемоги прапор волі, – то залежності у другому функтиві можна представити так: **а** – кожна рука, **г** – щоб і **д** – несла доперемоги прапор волі.

Аналіз залежностей на рівні складних синтаксичних структур зображається глоссематикою так (перше речення): $A_1 = a.b (b = gd)$, отже, $= a \cdot gd + a \cdot gd — a \cdot gd + a \cdot gd$ (інверсія в цьому випадку — явище оказіональне); — (друге речення): $A_2 = a.b (b = gd, де г: a)$, отже, $= a \cdot gd + a \cdot gd + a \cdot gd — agd + agd + dga + dga + dga + dga$.

Ці ряди символів означають, що головне речення цієї синтаксичної структури A_1 може вживатися автономно, без даного оточення, сполучаючись з іншими детермінантами. Такої властивості не має підрядне сполучникове речення. Якщо немає головного, то немає для S і підрядного речення. У A_2 структурі обидва функтиви можуть функціонувати паралельно, без сполучника. Перше речення може вживатися самостійно. При відсутності першого речення друге теж може функціонувати самостійно. Для компонентів синтаксичної структури A_2 у тексті S_2 характерна позиційна взаємозамінність.

Як видно з попереднього, членування простих речень як безпосередніх складників A_1 і A_2 теж представляються формулами.

Головне речення структури A_1 : $A = a \cdot b + ab — ab + ab + ab + ab + ba + ba + ba + ba$.

Підрядне речення структури A_1 : $A = a \cdot gd + a \cdot gd — agd + agd + agd + ad + agd + agd$. Ці формули є спільними для усіх простих речень такого (двочленного) типу, в тому числі і для A_2 .

Такий аналіз можна продовжити й на інших рівнях мовотворення. Проте достатньо й цього аналізу, щоб мати уяву про формалізовані процедури логіко-алгебраїчної інтерпретації тексту.

До сказаного вище слід додати, що Копенгагенська школа, говорячи про дедуктивне членування і залежності, дала характеристику відношенням

між елементами аналізованого тексту. Ці відношення вона назвала детермінативними, взаємодетермінативними, індетермінативними.

Творці глоссематичної теорії настільки повірили у свою науку, що не знайшли рівної їй серед інших наук. Як їм здавалося, лінгвістика (треба розуміти глоссематика) є тим ядром, навколо якого групуються всі інші науки. Вона є єдиним предметом філософії.

Таким чином, глоссематика – це надто абстрактна теорія не про сутності мовотворення, а про їх залежності, характер відношень. Глоссематична теорія, хоч і побудована на принципах математичної логіки, є наскрізь формалістичною, умоглядною. Вона ще не знайшла свого конкретного застосування насамперед тому, що керувалася суто прагматичним принципом: дати не пояснення структури конкретного мовотворення, а гранично формальний опис якогось абстрактного мовотворення.

ДЕСКРИПТИВНА ШКОЛА.

АМЕРИКАНСЬКА РІЗНОВИДНІСТЬ СТРУКТУРАЛІЗМУ

Американський структуралізм, на відміну від Копенгагенської глоссематики, яка є похідною умоглядної теорії, виник в результаті спроб антропологів, філологів, мовознавців Америки знайти способи формального опису мовотворень індійських племен американського континенту. Як стало відомо, структура мовотворень індійських племен не вкладається в ту схему понять, категорій, яка складалася протягом багатьох віків на матеріалі мовотворення груп індоєвропейської сім'ї. Перед ученими постало питання про способи, шляхи вивчення відкритих мовотворень. Саме з цією метою вони прагнули створити цілком нову методику. Таким чином, імпульсами пошуків формалізованих методів опису структури мовотворень були суто практичні потреби.

Американський напрям структурної лінгвістики формувався самостійно, незалежно від європейського мовознавства взагалі й лінгвістичних концепцій Ф. де Соссюра зокрема. Лише згодом учні

Л. Блумфільда скористалися ідеями засновника Швейцарської школи, можливо, не стільки безпосередньо як через праці Л. Єльмслева. Підґрунтя цього напряму було закладено дослідженнями відомого антрополога Ф. Боаса (1858–1942) і мовознавця-поліглота Е. Сепіра (1884–1939). Якраз Ф. Боас і Е. Сепір зробили перші спроби описати безписемні, ніким ще не досліджені мовотворення туземців Америки, їм належить розробка нової методики опису мовотворень. Ще в 1911 році, за п'ять років до виходу у світ знаменитого «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра, Ф. Боас у вступі до граматики індійського мовотворення, окрім інших важливих думок, висловив міркування з приводу пошуку нового методу опису мовотворень. Таким методом він уважав **об'єктивний метод**, суть якого полягає у виявленні формальних якостей досліджуваного мовотворення.

Від праць Ф. Боаса відштовхувалися частково Е. Сепір (див. розділ «Етнолінгвістика») і значною мірою Л. Блумфільд, а через Л. Блумфільда представники різних шкіл американського структуралізму.

Л. Блумфільд (1887–1949 рр.) формувався як мовознавець під значним впливом молодограматичних ідей, а також етнічної психології В. Вундта. У першій праці «Вступ до вивчення мови» (1914 р.) розглядав явища мовотворення з позиції компаративізму.

Л. Блумфільд цікавився багатьма проблемами теоретичної лінгвістики і багатьма мовотвореннями індоєвропейської сім'ї. Він приділив значну увагу дослідженню мовотворень індійських племен Америки. Інтерес до мовотворень племен американських індіців уніс докорінні зміни в системі поглядів Л. Блумфільда на молодограматичні концепції на мовотворення, на форми і методи його дослідження. Уже у двадцятих роках, виступаючи проти настанов молодограматизму, Л. Блумфільд прагнув інтерпретувати явища мовотворень з позицій нової теорії, нових методів. Ці прагнення мовознавця остаточно оформилися в певну систему в монографії під назвою «Мова», 1933 р. Учні і послідовники Л. Блумфільда порівнюють його монографію для американського мовознавства з «Курсом загальної лінгвістики»

Ф. де Соссюра для європейської науки про мовотворення. Л. Блумфільд не тільки прийняв концепцію Ф. Боаса про об'єктивний аналіз мовотворення, але й прагнув визначити його принципи. Найважливішим принципом об'єктивного аналізу, на його думку, є формалізація опису. Без останнього не може бути науки про мовотворення, його класифікації. Формалізація опису передбачає повну нейтралізацію в традиційному розумінні значення. Останнє ототожнюється з екстралінгвістичними актуалізаторами.

Декретуючим чинником значення є ситуація, що оточує мовлянина. Остання спонукає носія певного мовотворення до звукотворчості, а на мовлення вже реагує слухач. Кругообіг мовотворення відбувається за своєрідною фонаційно-аудиційною схемою: *ситуація носія мовотворення* → *мовлення* → *реакція слухача*. Сукупність усіх цих ланок мовотворного акту формує, на думку Л. Блумфільда, значення.

Отже, одна людина може відреагувати тільки тоді, коли інша людина має стимул.

Можливо, під впливом ідей В. фон Гумбольдта про синтетичний характер мовотворення, Л. Блумфільд уважав висловлення основним об'єктом науки про мовотворення. Висловлення є сегментом мовлення. Сегментний аналіз мовлення дає можливість Л. Блумфільду виділити такі одиниці, як відрізок мовлення, акт мовлення і в такий спосіб описати процес мовотворчої діяльності: *мовлянин* → *висловлення* → *слухаючий*. Магістральним завданням лінгвістичного аналізу є виділення центрального феномена, розгляд його у відриві від інших феноменів і опис організації; або, як висловлювався Л. Блумфільд, аранжировки цих елементів. Автор дослідження робить висновок, що лінгвістика є наукою дескриптивною. Її завдання – класифікувати мовотвірний матеріал і описувати його. Саме з ім'ям Л. Блумфільда пов'язана назва – дескриптивна школа структуральної лінгвістики.

У дескриптивній лінгвістиці велика, якщо не виключна, увага приділялася способам формального опису, послідовності процедурних

операцій, упорядкуванню термінології, іншими словами, створенню арсеналу дескриптивного аналізу явищ мовотворення.

Дескриптивна лінгвістика абсолютизувала роль морфеми у структурі мовотворення. За переконанням її представників, морфема є основною одиницею, за допомогою якої регламентується, вимірюють об'єкт дескриптивного аналізу – висловлення. Останнє являє собою аранжировку, послідовність морфем. При цьому слово повністю нейтралізується, більше того, виключається із сфери дескриптивного аналізу як одиниця мовотворення. Таким чином, морфеми визначають синтаксичну будову. Оскільки синтаксис являє собою аранжировку морфем, то морфологія, як твердять дескриптивісти, підпорядковує собі синтаксис.

Розробка методики дескриптивного аналізу, формалізація опису, аранжировка морфем, послідовність процедур, визначення рівнів у структурі мовотворень, прагнення нейтралізувати значення – усе це, як і інші сторони дескриптивного мовознавства, має спільну методологічну підвалину – психологічний біхевіоризм і філософський позитивізм.

Біхевіоризм – це напрям у психології, що виник в Америці наприкінці XIX і початку XX століть. Альфою й омегою біхевіоризму є психічна діяльність людини. Остання (психічна діяльність) виявляється зовнішніми рухами, реакцією людини на подразнення.

Філософський позитивізм виразно виявився у небажанні Л. Блумфільда вийти за межі інвентаризації феноменів мовлення й їхнього опису і зробити спробу проаналізувати каузальні зв'язки не тільки між психічною діяльністю і зовнішньою кінетикою людини як формою вияву першої, але й між психічною й інтелектуальною діяльністю людини, між психіко-інтелектуальною діяльністю, що не допускає їх автономізації, і фонацією й аудіцією тощо. Л. Блумфільд хоч і називає свою теорію мовотворення матеріалістичною, все ж суть її залишається позитивістською. За його переконанням, абстракції, ідеї, понятійні категорії тільки збивають на манівці науку про мовотворення.

Дотримуючись теоретичних засад позитивізму та біхевіоризму, Л. Блумфільд займався тільки тим, як він говорив, що дано досвідом, тобто вивченням і описом мовотворення, зокрема акту звукотворчості у такий спосіб, як реакції людини на зовнішні стимули (подразнення). У зв'язку з цим він підкреслює, що стимули, як і реакції, можуть бути двох рівнів. Стимули, умовно називаючи, першого рівня зумовлюють однаково безпосередню реакцію як у людини, так і тварини. Наприклад, почуття голоду (стимул) і фізична акція задовольнити його: людини – різними стравами, тварина – зерном, травою, жертвами тощо (реакція). У розв'язанні цього питання помітно виявляється механістичний підхід Л. Блумфільда.

За певних ситуацій стимул може викликати реакцію не безпосередньо, а опосередковано: через стимул і реакцію другого рівня, недоступні тваринам. Наприклад, почуття голоду (стимул першого рівня) хворої людини спонукає її до реакції іншого порядку – звукових ланцюгів, які є одночасно фонаційними стимулами для аудитора (іншої людини, що сприймала ці звукові образи). Фізична дія аудитора – це реакція по суті на стимул першого рівня. У Л. Блумфільда ця низка стимулів і реакцій, які представляють мовотворенням певної етнічної групи, вкладається в таку схему: $S - r \dots s - R$, - де S – стимул першого рівня, r – реакція другого рівня, доступна тільки людині, s – стимул другого рівня і R – реакція (по суті немовотворна).

Дослідників мовотворень цікавить насамперед те, яка реакція другого порядку викликана стимулом першого рівня однієї людини і чи стає вона в той же час стимулом другого порядку для реакції першого рівня другої людини, тобто, дескриптивну лінгвістику цікавили такі феномени, як $s \dots r$.

Таким чином, мовотворення, у розумінні Л. Блумфільда, є всього лише ланцюгом стимулів і реакцій без комунікативної функції. Соціальна природа мовотвірного акту нейтралізована аналізом психолого-фізіологічних процесів.

Дескриптивна лінгвістика, на відміну від умоглядних концепцій Глоссематики, визнавала роль матеріального чинника у вигляді

першопричинних стимулів не тільки на рівні мовотворення, але й в загальногносеологічному плані. Однак подальші десемантизовані операції формалізованого опису морфемної аранжировки привели її до позитивізму й біхевіоризму. І це цілком логічно: при наявності одного правильного засновника в неправильно побудованому силогізмі умовивід буде хибним. Цим можна пояснити й непослідовність засновника дескриптивної лінгвістики Л. Блумфільда. Він, наприклад, уважав, що опис структури мовотворення науковим буде тільки тоді, коли він не враховуватиме лексико-граматичного значення. Проте у своїй практичній роботі, всупереч цим висновкам, він не зміг обійтися без значення у традиційному розумінні.

«Людина, – зауважує він, – вимовляє велику кількість різних звуків і використовує цю різноманітність: під виглядом стимулів певного роду вона робить певні голосові рухи, і її товариші, чуючи ці ж самі звуки, відповідним чином на них реагують. Це свідчить про те, що в людському мовленні різні звуки мають різне **значення**. Вивчаючи цю відповідність певних звуків певним значенням і означає вивчати мову» [1, с.42].

Заслуговує на увагу той факт, що судження Л. Блумфільда не є епізодичним. Воно поглиблюється в тій частині монографії «Мова», де її автор визначає рівні мовознавчого опису, зокрема фонологію і семантику. Семантика у свій час уявлялася йому такою, що поділяється на граматику і словник. Говорячи про послідовність процедур дескриптивного аналізу, Л. Блумфільд наголошував на тому, що значення є невіддільним складником форм мовотворення.

Концепції, принципи дескриптивної лінгвістики були непорушними в американській науці про мовотворення майже чверть віку (1933—1957). На них виховалося ціле покоління мовознавців Америки (З. Харріс, Б. Блок, Дж. Трейгер, К. Пайк, Ю. Найда, Ч. Фріз, Н. Хомський, Ф. Ліз та інші). Діяльністю учнів і послідовників характеризується третій етап розвитку структурної лінгвістики у США (перший визначався дослідженнями Ф. Боаса і, частково, Е. Сепіра, другий пов'язаний з ім'ям Л. Блумфільда). Щоправда,

вони не були одноставними у поглядах на шляхи подальшого розвитку теоретичних засад дескриптивної лінгвістики. У зв'язку з цим дослідники виділяють три різновидності, три групи мовознавців: Єльська, Енн-Арборська і трансформаційного аналізу.

1. Єльська група. Вона об'єдналася навколо професора Єльського університету Л. Блумфільда. До цієї групи входять. З. Харріс, Б. Блок, Дж. Трейгер та ін.

Єльська група (яку називають ще Єльською школою, прийнявши принципи дистрибутивного опису Л. Блумфільда, пішла далі свого вчителя у формалізації мовознавчого аналізу. У прямому зв'язку з цим вона вирішила усунути непослідовність Л. Блумфільда і повністю усунути значення не тільки на фонологічному рівні, але й на морфологічному рівні. У десемантизації об'єкта дескриптивного аналізу група наблизилася до настанов Л. Єльмслева. Одночасно з цим, вона поглибила розробку методів опису й методики визначення одиниць для лінгвістичного аналізу. Єльській групі належить пальма першості в обґрунтуванні і використанні методів за безпосередніми складниками і дистрибутивного аналізу. Після цього дескриптивну лінгвістику почали називати ще й дистрибутивною.

2. Енн-Арборська група (Ч. Фріз, К. Пайк, Ю. Найда та ін.). Вона унаслідувала техніку дескриптивного опису Л. Блумфільда. Однак в галузі теорії вони тяжіють до філософії мовотворення Е. Сепіра, до психологічних настанов, які називалися Л. Блумфільдом менталістськими. В лінгвістичному аналізі вони залучають у ролі стимулів екстралінгвальні (позалінгвальні) чинники, а саме: соціальні, етнічні тощо.

3. До третьої групи належать Н. Хомський, Р. Ліз та інші. Це групою (школою) трансформаційного аналізу. Ставлення цієї групи до формалізації опису досить непослідовне.

Нова модель (трансформаційний аналіз) є за своєю суттю синтезуючою. Цим вона протиставляється дескриптивному опису за безпосередніми складниками. Одночасно з цим, метод трансформаційного

аналізу виник унаслідок дальшої розробки методу за безпосередніми складниками.

Група трансформаційного аналізу переконалася в тому, що, описуючи будь-який рівень мовотворення, не можна не зважати на фактор значення.

Як можна легко помітити, в американській школі структурної лінгвістики немає скільки-небудь ґрунтовної методологічно-філософської бази. Саме цим і пояснюються помітні амплітуди в теоретичних побудовах усіх представників дескриптивної лінгвістики.

ПРАЗЬКА ФУНКЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СТРУКТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Празька школа оформилася організаційно на базі Празького лінгвістичного гуртка, засновниками якого були представники чеського і російського мовознавства. Чеську науку про мовотворення представляли В. Матезіус (1884–1945 рр.), Б. Гавранек, В. Скалічка, Ф. Травнічек та ін., російську – М. Трубецької (1890–1938 рр.), Р. Якобсон, С. Карцевський (1884–1955 рр.).

Протягом трьох років – з 1926 (це рік заснування гуртка) по 1929 – представники Празької школи підготували своєрідне теоретичне кредо щодо мети і методів лінгвістичних досліджень. Напередодні першого з'їзду славістів, що відбувся у 1929 році, вони опублікували на сторінках свого журналу під назвою «Тези Празького лінгвістичного гуртка».

У працях, присвячених історії лінгвістичних учень, окремих вітчизняних і зарубіжних мовознавців підкреслюється, що Празька лінгвістична школа є другим етапом у розвитку сучасної науки про мовотворення. Першим етапом вважається діяльність засновника Швейцарської школи Ф. де Соссюра. З таким твердженням можна погодитися, але з деякими застереженнями: по-перше, лінгвістичні концепції Празької школи не були прямим, позбавленим творчого пошуку продовженням наукової теорії про мовотворення Ф. де Соссюра, по-друге, теоретичні висновки Празької школи являють собою своєрідну

трансформацію ідей не тільки Ф. де Соссюра, але й Московської школи про функцію форми слова і словосполучення, протиставлення однієї форми іншій чи іншим формам певного типу парадигм; Казанської школи про синхронно-діахронне дослідження явищ мовотворення, про відмінність між мовою і мовленням, про послідовне розмежування звука і букви, вчення про фонему і звук тощо, а також школи чеських мовознавців.

Працька лінгвістична школа змушена була припинити свою діяльність у 1939 році після окупації Чехословаччини фашистською Німеччиною, хоча, за деякими даними, вона проіснувала до 1952 року.

Теоретичні погляди представників Працької лінгвістичної школи формувалися в боротьбі двох полярних тенденцій. Одна з них імпульсувалася невдоволенням Празан атомістичною теорією молодогограматиків, а друга — пошуками нових методів дослідження мовотвірних фактів. Працька школа, критикуючи молодогограматиків за їх прагматичне розуміння мовотворення, погоджувалася з ними в тому, що феномени усіх рівнів мовотворення є надійним матеріалом для історичних досліджень. Однак вона не абсолютизувала історичних досліджень. На відміну молодогограматиків, як, до речі, і Ф. де Соссюра, Празани вважали, що діахронія не протистоїть синхронії, що синхронна інтерпретація явищ мовотворення на певному етапі може передбачати й інтерпретацію ретроспективну. Одночасно з цим, вони виступили проти психолого-натуралістичного розуміння науки про мовотворення, вказуючи на вододіл між лінгвістикою як самостійною наукою і психологією, фізіологією і логікою.

Розглядаючи мовотворення як структуру, складовими якої є система знаків, Празани ставили перед мовознавством відповідні завдання: його наріжним каменем повинно бути не те, що позначає мовотвірний знак, а те, у який спосіб, який арсенал із системи знаків використано для цього позначення.

Проте принцип інтерпретації знаку мовотворення функціональної школи у Празі конструктивно відрізняється від дематеріалізованого

розуміння його Глоссематичною школою. Для Пражан знаки мовотворення функціонують насамперед тому, що вони є корелятами різних форм матерії, що вони власне й існують тільки для позначення предметів.

У своїх «Тезах» пражани заявили, що вони розглядають мовотворення з погляду його структури, що у зв'язку з цим, і теорія їхня є структурною. Магістральним у структурній теорії представники Празької школи визначають мовотворення як систему знаків, і аналіз цих знаків під кутом зору їх функцій у комунікативній, емоційно-експресивній сферах. Отже, мовотворення, за переконанням Празької лінгвістичної школи, – це функціональна система знаків, тобто певна система відбору знаків вираження, підпорядкована конкретній меті відображення.

Дослідницькі інтереси Празької лінгвістичної школи були досить широкі, її представники розробляли проблеми структурної фонології, морфонології, формотворення і словотворення, синтаксису речення і словосполучення, створивши при цьому досить оригінальну теорію актуального членування, а також стилістики, поетичного мовотворення. «Кожне мовне вираження, – писав М. Трубецькой, – має три аспекти: воно є вираженням (експресією), або характеристикою мовця, зверненням (або апеляцією) до слухача (слухачам) і повідомленням (або експлікацією) про предмет мовлення»[7,с.22].

Празька лінгвістична школа приділила найбільше уваги розробці фонології. Фонологічна теорія найдокладніше розроблена у праці М. Трубецького «Основи фонології». Саме за фонологією вони вбачали майбутнє функціональної лінгвістики. А тому не дивує той факт, що вони прагнули інтерпретувати інші рівні мовотвірної структури під кутом зору функціональної фонології як системи. У прямому зв'язку з цим, вони побудували теорію звука, не самого по собі, а у відношенні його до інших звуків, його функцій у системі мовотворення. У функціональній системі звук як фізичне, фізіолого-психічне явище поступається перед іншим явищем, що має властивості суспільного характеру. Це явище, за прикладом школи

Бодуена де Куртене та Ф. де Соссюра, було названо фонемою, а вчення про фонему як один з елементів опозиції – фонологією.

Фонему вони пояснювали насамперед як компонент фонологічної опозиції, як такий феномен, що має смислорозрізнавальну функцію.

Пражани, досліджуючи звук, прийшли до висновку, що він є об'єктом двох різних наук – фонетики і фонології. Відштовхуючись від дихотомічної теорії Ф. де Соссюра, представники Празької лінгвістичної школи внесли в неї конструктивні корективи. Вони підкреслювали, що мовлення не протистоїть мові, що мовлення такою ж мірою передбачає мову, як і мова – мовлення. Одночасно з цим, вони вважали, що мова і мовлення – це різні сторони мовотвірної діяльності людини, а тому їх (мову і мовлення) доцільно розглядати окремо.

У фонемі акумулюється два аспекти: матеріальний, тобто акустично-артикуляторний та ідеальний, тобто такий, що має цінності, які визначені відношенням, опозицією і не можуть бути сприйнятими ні візуально, ні аудиторно. Акустично-артикуляторний аспект – це об'єкт фонетики, аспект ціннісний досліджується фонологією.

Дослідженням безпосередньої звукотворчості, тобто індивідуального мовлення займається фонетика. Звук же з його семантичними функціями є об'єктом фонології. Звук, розглядуваний під кутом зору його суспільних функцій, є мінімальною фонологічною одиницею, яка називається фонемою мови. Фонемі маніфестуються, представляються конкретними звуками мовлення.

«Конкретні звуки, – зазначав М. Трубецької, – що чуємо в мовленні, є всього лише матеріальними символами фонем»[7,с.45].

Безпосередніми складниками фонем є смислорозрізнавальні та нерозрізнавальні ознаки. Ті фонемі, що передбачають видозміну лексичних значень слів, утворюють парадигматичні опозиції. Нерозрізнавальні ознаки не мають суттєвого значення для фонології. Така ознака, наприклад, приховується фонемою «g» у таких словах української мови, як: *грунт і*

грунт, *ганок* і *ганок* і т. п. У цих і подібних словах ознака вибуховості (проривності) не має цінності в комунікативній системі мови, а отже, вона фонологічне не суттєва. У словах же типу *грати* (дія) і *грати* (предмет) ця ознака фонологічно опозиційна. Вона, диференціюючи лексичні значення, має комунікативну цінність.

Пражани, всебічно розглядаючи фонему, прагнули знайти вододіл між фонемою і фонетичним її варіантом. Були сформульовані правила розрізнення, в яких відбилась непослідовність дослідників у поглядах на це питання. З чотирьох рекомендованих правил розрізнення лише одне (перше) дозволяє чітко розрізнити фонему від її фонетичного варіанта. Решта правил ускладнена інтерференційними застереженнями. У зв'язку з цим, проблема відношення фонетичного варіанта фонему до самої фонему залишилася по суті не розв'язаною до кінця.

Структуралісти Празької школи визначили фонологічні умови, за яких сполучення фонем може мати однофонемне значення і, навпаки, окремий звук трактується з погляду багатофонемності. У першому випадку однофонемними є такі сполучення, що: 1) не розподіляються між двома складами, 2) утворюються єдиною артикуляцією, мають довготу, що не перевершує довготи інших звуків. У другому – йдеться про те, що один звук реалізує групу фонем. Цей випадок можна проілюструвати таким прикладом з української мови. Шипляча фонема ж після голосної перед наступним сонорним «*н*» артикулюється досить послабленими мовними органами, внаслідок чого відбувається зміщення в модуляції звука. У слові, наприклад, можна артикуляція язика у творенні *ж'* майже не відрізняється від артикуляції при творенні «*н*». У слові *жонатий ж* вимовляється так, що кінчик язика дотикається не до альвеоль, як при вимові *ж* у словоформі *можна*, а до середньої частини твердого піднебіння. Тому-то й не дивує той факт, що різнотипні фонему після голосної реалізуються в окремих носіїв української мови одним звуком: *мона*.

Представники Празької лінгвістичної школи, неодноразово

наголошуючи на тому, що фонологічний зміст фонем виявляється тільки тоді, коли фонема входить у ту чи іншу систему фонологічних опозицій, диференціювали останні на три типи:

1) опозиції за їх відношенням до усієї системи опозицій, 2) опозиції за відношенням між їх членами і 3) опозиції за обсягом їх смислорозрізняювальної інтенсивності або дієвості в різних позиціях.

Перший тип опозицій буває **одномірним і багатомірним**. Одномірні опозиції, як правило, мають бінарні відношення. Сукупність ознак, властивих обом членам, на основі яких робиться зіставлення, певної опозиції, відсутня у будь-якому феномені цієї ж системи. Одномірними, наприклад, є: *д — т, з — с, л — р, б — п, в — м* — за способом і місцем творення.

У багатомірних опозиціях сукупність ознак поширюється не тільки на члени даної опозиції, але й на інші члени цієї ж системи. Якщо, наприклад, основою опозиції взяти одну ознаку — місце творення дентальних в українській мові, то вона поширюється і на *Н* та *Л*.

Багатомірні опозиції у будь-якій системі протиставлень є продуктивнішими. Проте питома вага одномірних опозицій є значною. Визначення, наприклад, фонологічного змісту фонем значною мірою зумовлюється одномірними опозиціями.

Зважаючи на компонентний склад, Пражани розрізняли багатомірні протиставлення. В прямій залежності від цього, вони поділили багатомірні опозиції на однорідні (гомогенні) і неоднорідні (гетерогенні). Багатомірні гомогенні опозиції являють собою ланцюги одномірних опозицій. До того ж, члени багатомірних опозицій займають полярні точки. Наприклад, членами багатомірних опозицій є приголосні *т — с*. Спільною ознакою в них є те, що вони глухі приголосні. Але ця ознака може бути властивою й іншим приголосним фонемам. І все ж на її основі ці фонем можна представити як крайні точки одномірних гомогенних опозицій: *т — д, д — з, з — с*. Гомогенність цього ланцюга полягає в тому, що в системі приголосних фонем українського мовотворення немає більше дентальних

передньоязикових, окрім *m* — *ɔ*, або передньоязикових (неаффрикативних), окрім *ɔ* — *z*, або плоских щілинних (некотловинних), окрім *z* — *c*. Це дає підстави для висновку: багатомірні протиставлення *m* — *c* є гомогенними.

Гетерогенні (неоднорідні) багатомірні опозиції виключають можливість дистантної структури. Не можна, наприклад, знайти протиставленню *b* — *ɔ* якийсь третій компонент, який би, вступивши у відношення з членами цієї опозиції, утворив ланцюг одномірних гомогенних опозицій, типу: *b* — *m*, *b* — *n*, *n* — *m*. Тут третім компонентом є «*n*».

Другий тип опозицій визначається відношенням між членами опозиції.

Залежно від характеру відношень між протиставними компонентами другий тип опозицій поділено на групи: привативну (ступінчасту, градуальну) і рівнозначну (еквіполентну).

Привативні опозиції характеризуються тим, що в одного її члена наявна якась ознака, а в другого – відсутня, наприклад, лабіальні голосні – нелабіальні, передньоязикові приголосні – непередньоязикові тощо.

Градуальні (ступінчасті) опозиції, менш поширені за привативні, характеризуються тим, що один із членів протиставлення має певної ознаки більше, ніж другий, наприклад, *i* — *e* (вимова першої фонемі більш напружена, ніж вимова другої).

Еквіполентні протиставлення, найпоширеніші у будь-якому мовотворенні, характеризуються тим, що їх компоненти є рівноправними, тобто це такі опозиції, в яких компоненти не протиставляються за наявністю або відсутністю чи за двома ступенями якоїсь ознаки: *ɔ* — *n*, *b* — *l*.

Третій тип опозицій за обсягом їх, семантичною інтенсивністю або дієвістю.

Характеризуючи попередні типи опозицій, Празька школа акцентувала насамперед на фонемах фонологічних опозицій. У центрі їх уваги при розгляді третього типу опозицій став розподіл феноменів фонології в процесі творення словоформ. Це зумовило поділ фонологічних опозицій за обсягом їх семантичної інтенсивності або дієвості на постійні і нейтралізовані. В

українському мовотворенні до постійних опозицій належать *o* — *a* (типу проводити — провадити). Нейтралізованими називаються такі протиставлення, у яких смислорозрізнавальна функція нейтралізується. У такий спосіб утворюється новий тип фонемі. Пражани назвали його (тип) архіфонемою. Наприклад, у деяких південноукраїнських говорах дзвінкий передньоязиковий дентальний вимовляється глухо (*līm* і *līd* (як *līm*)). Унаслідок цього, ознака, що зменшує дієвість семантичної диференціації, нейтралізується саме архіфонемою, семантичної диференціації, нейтралізується саме архіфонемою, тобто об'єднанням цих ознак в одній фонемі. Таким чином, у третьому типі опозицій специфічні ознаки фонологічної значущості втрачаються. Це зумовлює появу нового явища — архіфонемі. Дано кілька випадків утворення архіфонемі.

В одному випадку архіфонема є похідним звуком, що утворюється сполученням двох фонем, двох членів опозицій. Вона не збігається з жодним із членів нейтралізованої опозиції. У другому — вона може збігатися з одним із членів опозиції. Декретуючими чинниками у виборі члена опозиції роль архіфонемі виконують суто зовнішні обставини, тобто сусідство одного з членів опозиції з детермінуючою фонемою, наприклад, *ш* + *с* = *с'* де *Ш* є членом опозиції, *с* — детермінуючою фонемою, а подовжена палаталізована фонема *с* — архіфонемою. Важливим при дослідженні одномірних опозицій є те, що їх члени споріднені між собою. Цим пояснюється той факт, що в них розрізнавальний елемент легко вичленовується. Фонемі, що знаходяться в опозиційних відношеннях привативних одномірних опозицій названо корелятивними парами. Фонема, що бере участь у корелятивній парі, називається парною. Ті ж фонемі, що не беруть участі в корелятивних парах, називаються непарними. Корелятивна ознака є фонологічною ознакою.

Аналізуючи нейтралізовані опозиції, Пражани прийшли до висновку: тільки одномірні опозиції можуть нейтралізуватися.

Характерною рисою Празької структуральної школи є те, що вона не обмежувалася даними одного мовотворення чи групи генетично споріднених

мовотворень. Вона залучала факти мовотворень не тільки різних груп, але й віддалених сімей. Це дало можливість з більшою науковою переконливістю покласифікувати нейтралізовані опозиції. Саме такий підхід до типології нейтралізованих фонологічних протиставлень можна вважати загальнолінгвістичним.

Нейтралізація може зумовлюватися мікроконтекстом, тобто оточенням контактних і дистантних фонем, і структурою, або певною позицією у словоформі, незалежно від контактних і дистантних відношень. Контактна нейтралізація поділяється на дисимілятивну й асимілятивну, периферійну, тобто асимілятивно-дисимілятивну. В нейтралізації, що зумовлюється структурою, поєднується дві різновидності: центробіжна, коли нейтралізація має місце на межі словоформи або морфеми, редукативна, коли фонологічне протиставлення допускається в усіх складах слова, окрім так званого вершинного (наголошеного), і центробіжно-редукативна, тобто ізоморфна.

На особливу увагу заслуговує цілком оригінальна розробка теорії аранжировки, виведення законів сполучуваності фонем.

Представники Празької лінгвістичної школи прагнули поширити структурно-функціональні дані фонології на інші рівні мовотворення – морфологію, синтаксис, стилістику, а також на лінгвістичну географію. Щоправда, у структурному і функціональному підході до граматики і стилістики у них не було єдності думок. Вони були піонерами у відкритті такої науки, як морфонологія, тобто науки, яка досліджувала фонологічну структуру безпосередніх складників слова – морфем. Природним є той факт, що застосування структурно-функціонального методу в дослідженні граматики не дало таких результатів, як у дослідженні звукової системи мовотворення.

Спираючись на відкриття в системі фонології, Празжани поставили і по своєму розв'язали низку загальнолінгвістичних проблем, Це стосується насамперед нерівноправних (асиметричних) корелятивних опозицій у формах граматичних значень. Члени морфологічних опозицій бувають марковані та

немарковані.

Маркований член бінарної привативної опозиції має загальне значення у вигляді позитивної ознаки. Немаркований член цього типу опозицій заперечує ознаку першого; він не має позитивної ознаки. Цікавим при цьому є те, що загальне відмінкове значення члена бінарної опозиції є об'єктом науки про слово. Часткове значення немаркованого члена опозиції виявляється із загального значення факторами інших мовотворчих параметрів – словосполученнями. Це пояснюється тим, що слово, окремо взяте, є носієм певного граматичного значення. Наприклад, слово *дружба* представляється такими формами граматичного значення, як називний відмінок, однина, жіночий рід. Це загальне значення. Його вичленовують за допомогою наукового аналізу окремого слова. За марковану ознаку загального значення можна взяти форму називного відмінка. Форма другого члена цієї опозиції немаркована. Вона декретується зовнішніми чинниками – здатністю сполучатися з іншими словами, наприклад, *оберігати дружбу*. Тут у є другим членом бінарної опозиції з частковим значенням.

У теорії про загальні і часткові значення відбилася ідея Ф. де Соссюра про дихотомію між мовою і мовленням.

На думку Пражан, мовотворення включає в себе, окрім словоформ як членів тієї чи іншої опозиції, моделі синтаксичних одиниць. На рівні синтаксису дихотомічні протиставлення між мовою і мовленням спричинилися до розмежування речення і висловлення.

Новою в історії лінгвістичних учень була спроба Пражан аналізувати речення з погляду актуального синтагматичного членування. Виділялася тема висловлення і ядро висловлення. Тема висловлення є ланкою, що зв'язує різні контексти. Це по суті те, що вже відоме співбесідникам. Основним у висловленні вважається його ядро. Ядро висловлення в комунікативній системі мовотворення є новою інформативною одиницею.

Розгляд явищ мовотворення як засобів усного мовлення підпорядковувався ідеї багатоманітного зв'язку з навколишньою дійсністю,

конкретною ситуацією. Це зумовлювало актуалізацію певних ланок у структурі речення.

Представники Празької структуральної школи були творцями нової теорії літературного і поетичного мовотворення. Інтерес до цієї проблеми зумовлений двома чинниками: 1) ученням про систему функціональності і 2) жвавою полемікою в тридцятих роках з приводу розвитку чеського літературного мовотворення. За їх переконанням, літературне мовотворення протистоїть мовотворенню народному.

Різні функції літературного мовотворення стимулюють розвиток функціональних мовотворень. Застосування ж функціональних мовотворень спричиняється до розвитку функціональних стилів. Відштовхуючись від дихотомічної теорії Ф. де Соссюра, Празжани прагнули визначити розрізнявальні ознаки функціонального мовотворення і функціональних стилів. Функціональне мовотворення послуговується загальною метою усього арсеналу засобів мовотвірного узусу, і є функцією мовотворення, тоді як функцією мовлення є функціональні стилі, що зумовлюються конкретною метою висловлення. У прямому зв'язку з цим, вони висловили свої міркування про культуру мовотворення. Празжани вважали, що людина може втручатися в життя й розвиток мовотворення і що культурним може називатися тільки те мовотворення, яке свідомо удосконалене людьми, тобто мовознавцями.

Для всіх засобів мовотвірного спілкування характерна автоматичність. Для поетичного мовотворення – актуалізація.

Празжани, розвиваючи теорію Йоганна Шмідта, висловили припущення: мовотворення світу не поділяються на генетично споріднені сім'ї, а являють собою мовотвірні союзи. Цей висновок є результатом їх прагнення поширити методи функціональної фонології на лінгвістичну географію і обґрунтувати це наявністю спільних фонологічних рис генетично різними мовотвореннями.

Отже, незаперечним є досягнення Празької лінгвістичної школи

структуралістів. Визнавши метод структурного аналізу основним, вона не повторила суб'єктивно-ідеалістичних доктрин Глоссематики. Вона визнала об'єктом структурної лінгвістики систему мовотвірних знаків як корелятив дійсності, докладно розробила питання фонології, її системи, фонологічних опозицій, замінила психологічну інтерпретацію фонологічних опозицій інтерпретацією соціологічною, створила нову галузь науки морфонологію, синхронний аналіз доповнила аналізом діахронним.

Однак не всі проблеми лінгвістики знайшли своє послідовно наукове розв'язання. Для прикладу можна зупинитися на оцінці знака як об'єкта лінгвістики та лінгвостилістики. В лінгвістичній інтерпретації знак є корелятом дійсності, отже, носієм двох значень — лексичного і граматичного. На основі визнання цих значень і створена система фонологічних опозицій. У лінгвостилістичній інтерпретації знак представляється лише як позначаючий, тобто як звуковий образ, без позначуваного. «Організуюча ознака мистецтва, – твердили вони, – яким останнє відрізняється від інших семіологічних структур, – це спрямованість не на означуване, а на самий знак. Організуючою ознакою поезії править саме спрямованість на словесне вираження»[2,с.136].

Не можна погодитися також з тим, що людина може свідомо змінювати мовотворення.

ЛОНДОНСЬКА ШКОЛА

Засновником Лондонської структуральної школи був Дж. Р. Фьорс (1890–1960 рр.).

В Англії давно склалася англійська фонетична школа, яка займалася дослідженням живомовних елементів. Школа Д. Фьорса (лондонська) теж цікавилася явищами живого мовлення, однак в оцінці ролі фонетики вони мали серйозні розходження. Якщо англійська школа гіпертрофувала роль фонетики в колі інших лінгвістичних предметів, то Лондонська, заперечуючи цей погляд, визначала їй належне місце в ряді інших мовознавчих дисциплін. Були суттєві розходження в поглядах і на інші проблеми теоретичного

мовознавства. Звертаючи на ці, як і інші, розходження, немає підстав не розрізняти Лондонської школи і школи Англійської, хоч дехто з мовознавців схильний був розглядати діяльність Д. Фьорса як представника Англійської школи.

Школа Фьорса складалася в процесі боротьби з лінгвістичною традицією, з обмеженим колом наукових інтересів, з молодограматичними концепціями мовотворення. Фьорс допускав, що явища мовотворення можуть досліджуватися і в історичному плані, однак він категорично заперечував думку датського лінгвіста О. Єсперсена про те, що мовознавство можна замінити історичною наукою.

Для Лондонської школи мовотворення – не даність, а цілеспрямована діяльність. У зв'язку з цим, вона визначає завдання лінгвістики: досліджувати мовотвірну діяльність саме в цьому аспекті – аспекті цільового спрямування, хоч, на їхню думку, об'єкт науки про мовотворення не може вичерпуватися цим. Мовотвірна діяльність уключає в себе, окрім соціального аспекту, семантичний і соціологічний. Щоправда, представники цієї школи гіпертрофовано розуміли біологічну сторону мовотвірної діяльності. За їхніми переконаннями, можна визначити фонетичну чи фонологічну систему будь-якого мовотворення, досліджуючи мовотвірну діяльність, зокрема мовлення окремого носія даного мовотворення.

Дослідження цілеспрямованої мовної діяльності обумовило створення Лондонською школою теорії значень. Словоформа значення маніфестує не усталене за нею поняття (лексичного значення), а функцію будь-якої форми.

Дефініція значення як функції будь-якої форми мовотворення не зовсім задовольняла самих Лондонців. Вони прагнули уточнити її. Це виявилось насамперед у тому, що значення вони розчленували, виділивши в ньому два типи: формальне і ситуаційне.

Функціонування форми породжує формальне значення, тобто у функціональних відношеннях форм виникає формальне значення.

Контекстуальне значення зумовлюється відношенням форми до

позалінгвальних (екстралінгвальних) чинників.

Як видно, контекстуальне значення може сформуватися тільки опосередковано, тобто через формальне значення, отже, воно цілком залежить від останнього. А оскільки останнє формується функціональними відношеннями між формами, то в основі й контекстуального значення лежать функціональні фактори. Очевидно, через це Лондонську школу називають функціональною.

Неважко помітити, що диференціація значення мало допомогла (або й зовсім не допомогла справі: не визначеною по суті залишилася у Лондонців семантика словоформи значення).

Представники Лондонської школи у своїх працях досліджували мовотворення за рівнями його структури. Найдокладніше розроблено ними такі рівні: ситуаційний, граматичний, фонологічний. У своїй дослідницькій практиці вони дотримувалися вимоги – аналізувати мовотвірні явища за ієрархією рівнів – від найскладнішого (фрази, висловлення) до найпростішого (морфеми, фонема), хоч вони не виключали можливості робити аналіз і у зворотному порядку. Одночасно з цим, вони, вважаючи поділ граматики на морфологію і синтаксис неправомірним, прагнули визначити й описати моделі таких мовотвірних одиниць, як слова, словосполучення, речення. З визначенням і описом моделей різних рівнів мовотворення у них пов'язана диференціація таких категорій, як система і структура. Характерним при цьому для Лондонської школи є те, що вона диференціює ці категорії на основі абстрагованих відношень мовотвірних форм.

Система складається в процесі теоретичного узагальнення відношень по парадигматичній вертикальній) осі. Складниками системи є її члени. Кожний член може видозмінюватися, зазнавати перетворень (комутації). Комутацію вони відрізняють від субституції (заміщення), оскільки остання зв'язана тільки з елементами структури. Системи складаються з певної кінцевої кількості опозиційних одиниць. Вони багатомірні, об'ємні.

Структура є результатом такого ж теоретичного узагальнення відношень по синтагматичній (горизонтальній) осі. Складовими компонентами структури є її елементи. У структурі діє лише одна якась одиниця виміру, отже, структури – одномірні.

Оскільки Лондонці розглядали мовотворення як систему систем (чи підсистем), то виділення компонентів являє собою одночасну єдність об'єктивного й умовного. Цим можна пояснити те, що принципового розмежування категорій системи і структури у їхніх дослідженнях немає і що генеральним аналізом у представників цієї школи є аналіз мовотвірних чинників за рівнями.

Найзагальнішими категоріями оперує граматики. У граматиці системи бувають тільки закритими, замкненими. Те ж, що залишається поза граматичною системою, підсистемами, об'єктивується для дослідження в такій галузі лінгвістики, як лексикологія.

Лондонці дійшли висновку, що компонентний аналіз не може забезпечити досягнення кінцевої мети. Саме цими міркуваннями вони керувалися, протиставляючи компонентному аналізу – аналіз функціональний. Конечною метою функціонального аналізу є створення функціональної граматики.

Заслуговує на увагу в діяльності Лондонської школи той факт, що її представники прагнули залучити до своїх досліджень не одне мовотворення й навіть не одну групу, а мовотворення різних груп не тільки індоєвропейської сім'ї, але й мовотворці групи чи окремі мовотворення, які залишалися до них не вивченими або недостатньо вивченими.

Дані різних мовотворень і сімей вони використовували не прагматичне, а з тим, щоб обґрунтувати глобальну теорію мовотворень. Саме цим вони суттєво відрізняються від американських дескриптивістів, які, хоч і вивчали неписемні чи малописемні мовотворення американських індіанських племен, використовували дані цих мовотворень для створення процедур формального аналізу мовотворення і для створення методики синхронного аналізу.

ПОШУКИ ДОСКОНАЛШИХ МЕТОДІВ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ.

ПОЛЕМІКА В ЗАРУБІЖНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Зародження і поширення структуральних методів лінгвістичного дослідження поставили в усій гостроті питання про відношення нових теорій, напрямків до мовознавства попереднього етапу розвитку. Це стосувалося насамперед оцінки діяльності молодогограматиків.

Майже всі напрямки структурної лінгвістики починали з глобального заперечення молодогограматичних теорій. Представники ж Копенгагенської школи структуралізму пішли ще далі. Вони твердили, що мовознавство попереднього періоду не можна вважати навіть вступом до Глоссематики. Таким радикалізмом позначена діяльність і третього покоління дескриптивістів. У такій ситуації виник поділ науки про мовотворення як щось примітивне, ненаукове і нове, структуральне, з якого починається наукове дослідження мовотворень.

Немає сумніву, що це були пацифістські прояви молодості зачинателів структурної лінгвістики. Від такого роздвоєння серйозно потерпала наука. Вчені, особливо старшого покоління, були занепокоєні. Чи не найкраще висловив це занепокоєння таким станом речей у лінгвістиці А. Мартіне.

Разом із такими мовознавцями, як А. Мартіне, що гаряче відстоювали єдність «традиційної» і структуральної лінгвістик, були й інші, які вважали, що настав час для двох лінгвістик. Одна з них продовжуватиме традиції компаративістики, а друга – може злитися з математикою, кібернетикою. Окрім цього, висловлювалися думки, протилежні попереднім: створити синтетичну науку про мовотворення і на цій основі досягти єдності. Цю думку поділяв навіть Л. Єльмслев у пізніший період своєї діяльності. Він відмовився від протиставлення структурального напрямку «традиційній», компаративній лінгвістиці, яке він відстоював у молодості. Більше того, Л. Єльмслев побачив зв'язки наступності: нові методи успадкували усе найкраще від порівняльно-історичного мовознавства.

У пошуках інтеграційного шляху розвитку мовознавчої науки виявилася і третя група лінгвістів. Вона вважала, що лінгвістичну науку про мовотворення можна створити тільки тоді, коли після критичного перегляду полярних лінгвістичних напрямів і відбору з їх теоретичних засад найдодільнішого, науково найбільш вагомого. Ця тенденція найвиразніше проявилась у науковій діяльності університетського професора з Монтевідео (Уругвай) Еуженіо Косеріу з тією, однак, видозміною, яка зумовлювалася застереженням А. Мартіне: єдність лінгвістики стане реальністю, як тільки будуть подолані антиномії між синхронією і діахронією.

Робота Е. Косеріу «Синхронія, діахронія й історія», відбиваючи дискусійну ситуацію в зарубіжному мовознавстві, написана певною мірою в полемічному плані.

Особливістю цієї роботи є те, що теоретичні проблеми розв'язуються в ній з позицій, не стільки лінгвістичних, як філософських, до речі, не завжди чітких і послідовних.

Дослідження Е. Косеріу є певною мірою еkleктичним: у ньому відбилися ідеї Вільгельма фон Гумбольдта, К. Фосслера, а також Е. Дюркгейма, усіх структуральних напрямів, як і молодограматиків німецької школи, так і італійської ареальної лінгвістики. Ідеї одних авторів Е. Косеріу критикуючи приймає, других – заперечує, третіх – поділяє.

Е. Косеріу починає з того, що поділяє історію лінгвістичних учень на два періоди. Межею між цими періодами є «Курс загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра. Як уважає Е. Косеріу, сам «Курс...» відбиває цей поділ. В одній частині «Курсу...» розглядається попередній період мовознавства, у другій – накреслюються перспективи структурної лінгвістики, від якої, на думку Е. Косеріу, відбрунькувалися Глоссематика і Празька лінгвістична школа, яку він називає діахронною фонологією.

Е. Косеріу робить критичний огляд тих теоретичних засад, від яких відштовхувався Ф. де Соссюр у побудовах своїх антиномій. Він недвозначно підкреслював, що протиставлення діахронії синхронії стало можливим тільки

тому, що швейцарський учений ототожнював об'єкт лінгвістики з процесом, методикою лінгвістичного дослідження: не мовотворення у нього є об'єктом наукового аналізу, а синхронія. Синхронії приписуються такі ознаки, як статичність і системність. Синхронний підхід до явищ мовотворення виключає будь-який розвиток. У цьому випадку дослідник повністю не визнає ні розвитку, ні найдрібніших змін. Ф. де Соссюр говорить не про способи існування мовотворення, не про те, що собою являє стан мовотворення, а виключно про підхід лінгвіста до мовотворення.

Ф. де Соссюр порівнював відношення історичної дійсності до стану мовотворення, або синхронії, з відношенням предмета до його проекції на площині. Остання, мовляв, залежить від проєктованого предмета, проте це вже зовсім інший предмет. Е. Косеріу не погоджується з думкою Ф. де Соссюра про те, що для опису статички і руху потрібні зовсім різні параметри, підкреслюючи, що в такому випадку йдеться не про дійсний стан мовотворення, а про позицію дослідника. Реальний стан мовотворення передбачає, окрім синхронії, діахронію. Незалежним від діахронії може бути тільки синхронний опис.

Е. Косеріу, нагадавши позицію німецьких молодогораматиків, зокрема Г. Пауля, щодо ролі історії у вивченні мовотворення, критикує концепцію Ф. де Соссюра, відповідно з якою структуру мовотворення можна вивчати автономно, тобто ігноруючи історію. Е. Косеріу не погоджується з твердженням Ф. де Соссюра про те, що синхронія тотожна мові, а діахронія – мовленню, а також з тим, що мовотворення з усіма його рівнями можна звести до стану мови. Цінним є зауваження Е. Косеріу з приводу того, що Ф. де Соссюр виділяв у стані мови в ролі об'єкта лінгвістичного аналізу такі істотні ознаки, як незмінність і системність. А між тим, системність, за Ф. де Соссюром, є не сам об'єкт, тобто не історична реальність, а лише проєкція останньої. Системність виявляється в проєкції, оскільки проєкція відноситься до об'єкта. Насправді, наголошує Е. Косеріу, нерухомою є не система, а проєкція, чого не розрізняв Ф. де Соссюр. Якщо в синхронії не

можна визначити змін, то в ній не можна й до вести незмінності. Е. Косеріу, обґрунтовуючи думку про наявність змінності у мовотворенні, зазначає, що для доведення умовиводу про синхронний характер мовотворення не можна обійтися без діахронії. Ототожнюючи мовотворення з його станом, дослідник мимовільно зміщує синхронний метод у розряд об'єктів дослідження.

Е. Косеріу, заперечивши теорію протиставлення синхронії діахронії, прийшов до висновку, що встановлення відмінності між синхронним і діахронним аналізом належить не до теорії мовотвірної діяльності, а до науки про мовотворення.

Визначаючи своє розуміння сутності мовотворення, його змін, а також відношення між описом і теорією мовотворення, його історією, Е. Косеріу сформулював свої погляди на перспективи нової лінгвістики. Як засвідчує його побудова, предтечею моністичної лінгвістики є філософія мовотворення В. фон Гумбольдта. На думку істориків мовознавства, у цьому немає нічого негативного, якщо взяти у філософії В. Гумбольдта все, що науково обґрунтовано, не взявши на озброєння елементів суб'єктивного ідеалізму, суперечливих поглядів на сутність мовотворення, на відношення мовотворення до мислення, народу тощо. Е. Косеріу прагне подолати це, але не завжди вдається йому це зробити.

Як і В. фон Гумбольдт, Е. Косеріу вважає, що мовотворення перебуває весь час у розвитку. Усякий стан мовотворення являє собою своєрідний продукт попередніх періодів свого розвитку, а тому все в мовотворенні, що не залежить від діахронії, не є станом мовотворення. Е. Косеріу, визнаючи змінність мовотворення, звертає увагу на важливість таких трьох чинників: а) логічна проблема змінності, тобто, чому мовотворення видозмінюється?, б) загальна проблема змінності, тобто, є вона каузальною чи умовною проблемою? і в) історична проблема певних змін.

Автор дослідження «Синхронія, діахронія і історія» заперечує логічний зв'язок між змінністю і каузальною необхідністю. Він вважає, що змінність притаманна природі самого мовотворення. Останнє змінюється насамперед

тому, що воно не є щось готове, а тому, що воно безперервно створюється. Мова як різновидність мовотворення змінюється тому, що нею спілкуються, що вона існує як скарбниця технічних закономірностей мовлення. Мовлення ж – це цілеспрямована діяльність творчої індивідуальності, яка вільна у виборі засобів техніки мови. Мова не створюється, а відновлюється мовотворчою практикою людини. Це пояснюється тим, що історія носія певного мовотворення повністю збігається з історією мови, з історією мовотворчої діяльності. Мова являє собою діалог, в процесі якого свідомість одного індивіда створює позначення чогось, а другого – інтерпретує це позначення. «Людська свідомість», – пише Е. Косеріу, – це завжди історична свідомість, а основною формою вияву в людині історичної свідомості є «мова», уміння говорити, як інші, тобто так, як уже говорили раніше відповідно до традиції». Мова, що історично склалася, проявляється в мовленні. Проте в мовленні мова зазнає певної деформації. Останню можемо пояснити й метою висловлення, і психолого-фізіологічними умовами звукотворчості. Критерієм визначення ступеня деформації є норма. Під нормою Е. Косеріу розуміє не те, що можна створити, а те, що уже створено, тобто прийнята система вживань, реалізацій, узаконених певною культурою, певним суспільством.

Оскільки діалог належить, як вважає автор монографії, і мовлянину і слухачу, а навички їх мови не завжди збігаються, то мовотворчій діяльності властива постійна тенденція співбесідників до уніфікації, до ототожнення обох частин, тобто обидва учасники мовлення прагнуть до того, щоб бути краще зрозумілим.

У діалогічних дуелях і відбувається зміна мови. Відхилення від закономірностей мови, від норми, від традицій Е. Косеріу називає інновацією. Визнання співрозмовником останньої як моделі для власних висловлень називається прийняттям.

Отже, мовна зміна – це система прийняття інновацій. Співбесідник приймає те, що задовольняє його соціальні, культурні й естетичні потреби.

Інновація належить до сфери мовлення, а прийняття – до мови. Між цими явищами діє такий чинник, як незалежність у виборі. Він (чинник незалежності у виборі) і констатує зміну. Цим пояснюємо те, що не всі інновації спричиняються до зміни: прийняття – це незмінна можливість вибору.

Другий чинник, пов'язаний із загальними умовами змін, властивими внутрішнім змінам мови.

Зміни констатуються культурними і функціональними умовами. Культурні умови є не чим іншим як традицією, історією. Функціональні – це стан мови, тобто являють собою систему, або синхронію, як твердив Ф. де Соссюр. Відношення між синхронією і діахронією Е. Косеріу вбачає в тому, що зміни, які вже мали місце в історії мови, є лише умовою змін у функціонуванні сучасного мовотворення. Інновація стає нормою, приймається тільки тоді, коли вона функціонально виправдана і необхідна. Функціональна система є нерівною в усіх своїх ланках. Зазнають змін ті її компоненти, які є найслабшими, тобто і тоді, де і коли потреби вираження не повністю задовольняються системою.

Третій чинник мовних змін визначає умови, за яких та або інша зміна змогла увійти в традиційну систему. З'ясовуючи змінність, можна провести проєкцію на площину інновації. Інновація ж не може пояснити змінності. Зміна у мові відбиває політичну, культурну уніфікацію, а також національну інтеграцію.

Значну увагу Е. Косеріу приділив питанню каузальності мовних змін. На його думку, причинових змін немає у мові. Немає їх і в мовленні як вільній цілеспрямованій діяльності. Отже, причиновість, як вона розуміється в природничих науках, нейтралізується і в мові, і в мовленні вільністю вибору.

Е. Косеріу критикує структуралістів усіх напрямків за їх теорію з надмірною каузальністю, детермінізмом.

Критичний розбір полярних, як дехто вважав, лінгвістичних напрямів

завершився висновками дослідника: з порівняльно-історичного мовознавства і мовознавства структурального можна взяти для нової моністичної лінгвістики тільки те, що може пояснити виникнення інновацій, культурно-історичних і функціонально-структурних чинників, не надаючи переваги жодній із них, відношення між інновацією як явищем мовлення та змінністю як явищем мови, з одного боку, і, з другого, – вільність вибору, яка кваліфікується як імпульс змінності. Змінність, за твердженням Е. Косеріу, нейтральна до функціональних та історичних обов'язків.

Е. Косеріу висловив у своїй роботі ряд слушних думок з різних питань теоретичної лінгвістики. Проте він припустився й цілої низки неточностей, непослідовностей у методологічних настановах. Так, залишається остаточно не з'ясованим питання відношення мовотворення до культури: в одному випадку воно тотожне культурі, в іншому – воно є різновидністю культури.

Твердження Е. Косеріу про автономність мовного вибору наводить на думку, що людина свідомо втручається у зміну явищ мовотворення.

Хиткими є теоретичні засади в обґрунтуванні зв'язків між оказіональними інноваціями і прийманням, що переростає в узус. Коли, за яких обставин інновація трансформується по суті в норму? Чи достатньо для трансформації одного прийняття? Скільки потрібно інформантів для того, щоб прийняття перетворилося в узуальне явище? На ці питання Е. Косеріу так і не дав відповіді.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Глоссематика про плани вираження мовотвірного знака.
2. Глоссематика теорія компонентів мовотворчої діяльності.
3. Дескриптивне мовознавство.
4. Фонологічні опозиції в концепції Празької школи.
5. Спроба Пражан поширити теорію опозицій на інші рівні мовотворчої структури.
6. Лондонська школа структурної лінгвістики.
7. А.Мартіне про єдність лінгвістики.

8. Е.Косеріу про способи створення моністичної лінгвістики.
9. Інновація, прийняття та змінність у структурі мовотворення.
10. Непослідовність теорії Е.Косеріу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Базова

1. Блумфильд Л. Язык // Л.Блумфильд. – М.: Прогресс, 2010. – 610 с.
2. Звегинцев В. А. История языкознания. XIX - XX веков. – Ч. 2 М.: Высшая школа, 1974. – 303 с.
3. Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник // А. С. Зеленько.– Луганськ, 2002. – 283с.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание // В. И. Кодухов. – М.: URSS. Изд.стереотип. – 2017. – 304 с.
5. Кондрашов Н. А. Общее языкознание: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. Рус. яз. и лит. // Н. А. Кондрашов. –URSS: 2004. – 224 с.
6. Кубрякова Е. С. Из истории английского структурализма (Лондонская лингвистическая школа) // Гухман М. М., Ярцева В. Н. Основные направления в структурализме. – М.: Наука, 1964. – С. 307-351.
7. Трубецкой Н. С. Основы фонологии // Н. С. Трубецкой; Пер. с нем. А. А. Холодовича; Ред. С. Д. Кацнельсона. – Москва: Аспент пресс, 2000. – 351 с.
8. Ф. де Соссюр Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр – К.: Основи, 1998. – 324с.
9. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи / Г. М. Удовиченко. – К., 1994 – 199с.

Додаткова

1. Гайдаєнко І. В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) // І. В. Гайдаєнко. – Херсон: ХДУ, 2003. – 43с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник // М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 464 (Альма-матер)